הרב יהודה זולדן, באר יהודה – בבא קמא, עמ' 75-90

שיעור ו

הידור מצווה עד שליש, ומהדרין מן המהדרין בנרות חנוכה

(בבא קמא ט ע"ב)

פתיחה
א. הידור מצווה ונוי מצווה
1. רש"י: יוסיף שליש הדמים וייקח את ההדור
2. תוספות: חפץ מצווה קטן, וחפץ מצווה אחר שגדול ממנו בשליש
3. רש"י ותוספות: ההידור מגוף המצווה או תוספת למצווה; נוי או חיזור
ב. חנוכה – מהדרין, מהדרין מן המהדרין
סיכום

פתיחה

בגמרא (ט ע"א-ע"ב) נאמר:

> אמר רבי זירא אמר רב הונא: במצוה עד שליש.
> מאי שליש? אילימא שליש ביתו, אלא מעתה אי איתרמי ליה תלתא מצותא, ליתיב לכוליה ביתא?
> אלא אמר רבי זירא: בהידור מצוה – עד שליש במצוה.
> בעי רב אשי: שליש מלגיו או שליש מלבר? תיקו.
> במערבא אמרי משמיה דרבי זירא: עד שליש משלו, מכאן ואילך משל הקדוש ברוך הוא.

רבי זירא אמר בשם רב הונא רבו, שאצלו למד עד שעלה מבבל לארץ ישראל: הידור מצווה "עד שליש".[1] הגמרא ביררה את כוונת הדברים: אם שליש מביתו – מכל רכושו, הרי שיהיה על אדם להוציא את כל רכושו על מנת לקיים שלוש מצוות, וכפי שהסביר רש"י (ד"ה שליש ביתו): "שחייב אדם לבזבז במצות לולב או ציצית או ספר תורה, שליש מה שיש לו". התשובה: "אלא אמר רבי זירא: בהידור מצוה – עד שליש במצוה". הפעם רבי זירא אמר את הדברים בשמו. אחר כך אמרו במערבא, בארץ ישראל, את הדברים בשמו של רבי זירא שהוסיף: "עד שליש משלו, מכאן ואילך משל הקדוש ברוך הוא".[2]

מה המקור לדברי רבי זירא בשם רב הונא שיש להוסיף "עד שליש"? תוספות (סוכה ל ע"ב ד"ה וקרקע) קישרו בין דברי רב הונא בסוגייתנו לבין דבריו בנוגע להלכה שנאמרה במשנה בנוגע לכלאים (כלאים ז, ו):

> האנס שזרע את הכרם ויצא מלפניו, קוצרו ואפילו במועד. עד כמה יהא נותן לפועלים? עד שליש.

המקרה הוא ליסטים שגזל שדה וזרע בה כלאים. לאחר זמן מה עזב הליסטים את השדה והיא חזרה לבעלים כשהיא זרועה כלאים, אך אסור לקיים כלאים. ההלכה שנאמרה במשנה היא שאם בעל השדה אינו מוצא פועלים שיקצרו אף בחול המועד את הכלאים בשכר הקצוב והמקובל, עליו להוסיף לפועלים עד שליש, אך לא יותר. בירושלמי (שם) הובאו דברי אמוראים שחלקו בכוונת הדברים "עד שליש": "רב הונא ורב ששת.

---

1 רבי זירא למד בבבל אצל רב הונא (ברכות לט ע"א; ירושלמי ברכות ח, ה).

2 מהר"ל (נתיבות עולם, נתיב התורה, פרק יח; ובחידושי אגדות כאן) הסביר מדוע הידור מצווה עד שליש. ראה גם: הרב אלימלך בר שאול (מצוה ולב, א, עמ' 24; ב, עמ' 181).

חד אמר: עד שליש לשכר, וחד אמר: עד שליש לדמים". התוספות (סוכה שם) וכן הר"ש משאנץ (משנה כלאים שם) כתבו:

> ונותן לפועלים עד שליש לשכר, היינו שמרבה להם בשכירות שליש יותר ממה שהיה ראוי ליתן להם, כדאמר רב הונא בפ"ק דבבא קמא (דף ט. ושם) במצוה עד שליש, ומאן דאמר לדמים היינו שנותן להם שליש שויים של כל הפירות. אבל יתר מכאן לא יוסיף.

רב הונא ורב ששת חלקו בפירוש המשנה בכלאים איך מחשבים "עד שליש", ולדברי התוספות דברי רב הונא בירושלמי (כלאים שם) דומים בעיקרון לדברים שאמר רבי זירא בשמו של רב הונא בסוגייתנו.

להלן נעיין בפירושי הראשונים לסוגיה זו, ולחיבור בין סוגייתנו לבין תקנת "מהדרין" ו"מהדרין מן המהדרין" שבנר חנוכה.

א. הידור מצווה ונוי מצווה

1. רש"י: יוסיף שליש הדמים וייקח את ההדור

רש"י (ד"ה בהידור) הסביר את דברי רבי זירא:

> בהידור מצוה עד שליש במצוה – שאם מוצא ב' ספרי תורות לקנות ואחד הדור מחבירו, יוסיף שליש הדמים ויקח את ההדור. דתניא (שבת דף קלג:) "'זה אלי ואנוהו' (שמות טו, ב) התנאה לפניו במצות, עשה לך ספר תורה נאה, לולב נאה, טלית נאה, ציצית נאה".[3]

לפי רש"י הדיון הוא על סכום הכסף שיש להוציא על מצווה כשלפני אדם יש שני חפצי מצווה, והאחד מהודר יותר מחברו. אם ההפרש במחיר ביניהם הוא שליש, עליו לקנות את המהודר יותר. רש"י קישר את החובה לקנות את המהודר יותר לדרשה הפסוק "זה אלי ואנוהו" – "התנאה לפניו במצוות". חפצי המצווה, כמו ספר התורה, הלולב והטלית, צריכים להיות נאים ויפים.

פירוש רש"י לדברי רבי זירא תואם לדברי רב חביבא שבירושלמי (פאה א, א). כאמור בסוגייתנו, רבי זירא הביא דברים בשמו של רב הונא שאצלו הוא למד בבבל, ואחר כך נאמרו הדברים בשמו של רבי זירא עצמו, ובסוף הסוגיה אמרו "במערבא", בארץ ישראל, דברים בשמו של רבי זירא עצמו ובתוספת: "עד שליש משלו, מכאן ואילך משל הקדוש ברוך הוא". בירושלמי שמו של רבי זירא לא נזכר, ושם הובאו דברי רב הונא ודברי רב חביבא, שניהם אמוראים בבליים:

> רב הונא אמר: למצוה עד שליש. מהו – לכל המצות עד שליש, או למצוה אחת? סברין מימר לכל המצות עד שליש. אמר רבי אבון: אפילו למצוה אחת.
>
> רב חביבא בשם רבנן דתמן: מהו שליש? לדמים. היאך עבידא? לקח אדם מצוה, מצא אחרת נאה הימנה. עד כמה מטריחים עליו? עד שליש.
>
> תני רבי ישמעאל: "זה אלי ואנוהו" וכי אפשר לו לאדם לנוואות את בוראו? אלא אנווהו לפניו במצות. אעשה לפניו לולב נאה, סוכה נאה, שופר נאה, ציצית נאין, תפילין נאין.

הירושלמי דן בכוונת רב הונא – האם לכל המצוות עד שליש מממונו, או אף אם הזדמנה לאדם מצווה אחת עליו להשקיע בה שליש מממונו? בני הישיבה סברו שכוונת רב הונא היא לכל המצוות עד שליש מממונו ולא למצווה אחת. רבי אבון אמר אפילו למצווה אחת מכל ממונו.

---

3 דרשה זו נזכרת בכמה מקורות (מכילתא דרבי ישמעאל, בשלח – מסכתא דשירה פרשה ג; ירושלמי פאה א, א; סוכה יא ע"ב, לג ע"ב; נזיר ב ע"ב). גם הרי"ף (סוכה טז ע"א בדפי הרי"ף) כתב כדברי רש"י.

רב חביבא אמר בשם "רבנן דתמן", חכמי בבל, שהכוונה היא שליש לדמים. דוגמה: אדם קנה חפץ של מצווה, כגון ספר תורה, תפילין, מזוזה, אתרוג וכד', ואחר כך ראה חפצי מצווה אלו מהודרים יותר ממה שקנה. "עד כמה מטריחים עליו" – עד כמה עליו להוסיף? התשובה: עד שיוסיף עוד שליש משוויה של המצווה הראשונה שהוא קנה. אחר כך נזכרו דברי רבי ישמעאל באשר להידור מצווה, אך רבי ישמעאל הוא תנא ודבריו אינם מתייחסים ל"עד שליש".

כאמור, פירוש רש"י בסוגייתנו לדברי רבי זירא מתאימים לדברי רב חביבא בירושלמי שאמר את פירושו בשם חכמי בבל, ושאחרי דבריו הובאו דברי רבי ישמעאל על החובה לנאות את המצוות. לא זו אף זו, קושיית הגמרא על דברי רב הונא בסוגייתנו: "מאי שליש? אילימא שליש ביתו, אלא מעתה אי איתרמי ליה תלתא מצותא, ליתיב לכוליה ביתא?", נועדו לשלול את האפשרות לפרש את דברי רב הונא הללו, כפי שסברו בני הישיבה בירושלמי לפרש את דברי רב הונא עצמו, וודאי שלא כפירושו של רבי אבון שם לדברי רב הונא.

רש"י חיבר אם כן בין "הידור מצווה" לבין "נוי מצווה", וכפי שהירושלמי חיבר את דברי רבי ישמעאל עם דברי רב חביבא. לפי רש"י ההידור הוא הנוי והיופי של המצווה, ואף שיש להדר במצוות, הגבול הוא "עד שליש" בהשוואה לחפץ של מצווה שכבר נרכש או עומד להירכש. הדיון הוא בהקשר של הוצאה כספית, ועל כך כתב הרב יעקב עטלינגר (ביכורי יעקב, סי' תרנו ס"ק ז):

> אם שנים קנו כל אחד אתרוג בשיעור מצומצם, זה ביוקר בששה וזה בזול בחמישה ואח"כ נזדמן להם יותר גדול בשמונה, מי שקנה את שלו ביוקר צריך להחליף, ומי שקנה בזול אין צריך להחליף, ו"בתר עניא אזלא עניותא" (בבא קמא צב ע"א).

כמו כן, ייתכן שהאתרוג החדש נאה יותר ביחס לאתרוג הראשון, אך למרות מחירו הגבוה יותר אין זה אומר שהאתרוג מהודר במובן הזה שהוא נקי, וצורתו שלמה, עם פיטם ועוד. כאמור ברש"י, באופן יחסי הוא יותר "הדור מחבירו", אך לא הדור באופן מוחלט.

2. תוספות: חפץ מצווה קטן, וחפץ מצווה אחר שגדול ממנו בשליש

תוספות (ט ע"ב ד"ה אילימא וד"ה עד שליש) פירשו את הגמרא אחרת מרש"י:

> אילימא שליש ביתו – משמע דאין צריך לבזבז כל ממונו לקנות אתרוג, אפילו לא ימצא בפחות והויא מצוה עוברת, ואפילו שליש ביתו משמע דלא מחייב. ואמרינן נמי (כתובות דף נ.) "המבזבז אל יבזבז יותר מחומש".[4] ובסוכה (דף מא:) חשיב ליה רבותא דרבן גמליאל שקנה אתרוג באלף זוז.[5]

תוספות הסבירו שההנחה בשאלת הגמרא היא, שברור הוא שאין אדם צריך לבזבז את כל רכושו על מנת לרכוש אתרוג, וציינו לגמרא (כתובות נ ע"א) שם נאמר ש"המבזבז אל יבזבז יותר מחומש".[6] תשובת רבי זירא היא שהכוונה היא שיש להדר עד שליש במצווה. תוספות (ד"ה עד שליש) פירשו כך: "שאם מצא אתרוג כאגוז כמו ששיערו חכמים, ואחד גדול ממנו שליש, יקנהו".

המהר"ם שיף (ט ע"ב) ביאר את דברי תוספות:

---

4 בשיטה מקובצת (ט ע"ב) כתב בשם הראב"ד באופן חריף יותר: "במצוה עד שליש. קשיא לי וכי יש דמים למצות? ואיך יכול לומר שלא יקנה לולב ואתרוג אלא כדי כך וכך? ומי שם להם דמים והלא מצוה אחת חשוב כל ממונו? וי"ל עד כדי שלא יבוא לידי עוני ויצטרך לבריות כמו שאמרו 'המבזבז אל יבזבז יותר מחומש'".

5 ברא"ש (א, ז) כתב באופן דומה: "וגמרא (בסוכה דף מא ב) חשיב גוזמא על רבן גמליאל שהיה נשיא ישראל מה שנתן אלף זוז באתרוג אחד". בתוספתא (סוכה ב, יא) כתוב ששוויים של המינים היה דינר זהב ולא אלף זוז. ראה בהרחבה בספרי: "ולא היה לולב אלא לרבן גמליאל בלבד שלקחו באלף זוז", באר יהודה – סוכה, עמ' 332-345.

6 על מימרא זו ראה בהרחבה בספרי: "תקנת אושא – המבזבז או המפריש עד חומש", צדקות יהודה וישראל, עמ' 269-282.

"...ואחד גדול ממנו עד שליש יקנהו". כצ"ל. ורצה לומר אבל אם יש לו אתרוג נאה אף שמצא נאה ממנו אין צריך ליתן שליש יותר, דאם לא כן אין לדבר סוף.

לפי תוספות, תוספת ההידור עד שליש איננה ביחס לערכו הכספי של האתרוג הראשון, אלא ביחס לגודלו הפיזי של האתרוג הראשון. ייתכן ששוויו הכספי של האתרוג החדש, הגדול יותר, גדול משליש או קטן משליש ביחס לשוויו הכספי אתרוג הראשון.

לפי רש"י – שליש בשווי הכספי, וזה ייתכן אף במקרה שהאתרוג הראשון היה יפה ומהודר אך השני מהודר ממנו. ואילו לפי תוספות מדובר על שליש בגודל. האתרוג הראשון כשר אך גודלו מינימלי, ואילו האתרוג החדש גדול בשליש מהאתרוג הראשון.

יש ראשונים שפירשו אף הם בדומה לתוספות, אך גם לפיהם "עד שליש" הכוונה לשווי הכספי ולא לגודל. כך כתב הרא"ש (א, ז):

הדור מצוה עד שליש במצוה. אם מצא אתרוג שהוא ראוי לצאת בו שהוא כאגוז, יוסיף שליש לקנות יפה ממנו. ולא שיהיה מחויב לקנות אתרוג היפה ממנו, שימצא בתוספת שליש על אתרוג שחפץ לקנות.

הרב יום טוב ליפמן הלר (פלפולא חריפתא, אות צ) הוסיף על דברי הרא"ש: "דאם כן אין לדבר סוף".[7] כך כתב גם הרב מנחם המאירי (בית הבחירה, ט ע"ב):

ולעולם יחזר אדם במצות אחר ההדור. לולב נאה, סוכה נאה וכן בכולם. ועד כמה יטרח כדי להדרה? עד שליש. רצה לומר שאם ימצא לולב שאינו נאה בדינר, יוסיף עוד שליש כדי לקנותו מהודר.

הדוגמא שבמאירי היא "לולב שאינו נאה" לעומת "לולב נאה". אכן, הרב ישראל מאיר הכהן מראדין (משנה ברורה, סי' תרנו ס"ק ב) כתב שעקרונות אלו אינם רק בנוגע לאתרוג, אלא גם במצוות אחרות שיש שיעור למצווה:

אתרוג שראוי לצאת בו בצמצום – עיין במגן אברהם (ס"ק ב) שמצדד דלאו דוקא אתרוג. דהוא הדין ספר תורה או שופר וכדומה שקנהו והיה בו רק כשיעור מצומצם, ואח"כ נזדמן לו אחר שהוא גדול בשיעורו, מצוה להחליפו ולהוסיף עליו עד שליש.

בשולחן ערוך (אורח חיים, סי' תרנו, א), כתב את שני הפירושים הללו, ובשני הפירושים "עד שליש" הכוונה להוצאה כספית:

אם קנה אתרוג שראוי לצאת בו בצמצום, כגון שהוא כביצה מצומצמת,[8] ואח"כ מצא גדול ממנו, מצוה להוסיף עד שליש מלגיו בדמי הראשון, כדי להחליפו ביותר נאה.
ויש מי שאומר שאם מוצא שני אתרוגים לקנות והאחד הדור מחבירו, יקח ההדר אם אין מייקרים אותו יותר משליש מלגיו בדמי חבירו.

---

7 אמנם הרא"ש (סוכה ג, יב) פירש את דברי רבי זירא כמו רש"י בסוגייתנו.

8 השולחן ערוך כתב שגודלו של האתרוג הוא כביצה מצומצמת, ואילו התוספות והרא"ש כתבו כאגוז. דבריהם קשורים למחלוקת תנאים (משנה סוכה ג, ז) בשיעורו המינימלי של אתרוג: "שיעור אתרוג הקטן – רבי מאיר אומר: כאגוז, רבי יהודה אומר: כביצה". הלכה למעשה נפסק כרבי יהודה (רמב"ם הל' לולב ז, ט; שולחן ערוך, אורח חיים סי' תרמח, כב). כך פסק גם הרא"ש (סוכה ג, טו). אם כן, מדוע כתבו תוספות והרא"ש שמצא אתרוג כאגוז? ראה בתשובתו של הרב יוסף קארו (בית יוסף אורח חיים סי' תרנו). בנוגע לגודל האתרוג ראה בהרחבה בספרי: "אתרוג קטן, אתרוג גדול, ומידות המינים האחרים", באר יהודה – סוכה, עמ' 247-259, ושם הע' 3.

המשנה ברורה (סי׳ תרנו ס״ק א) הסביר מדוע יש להדר ולמצוא אתרוג גדול יותר לעומת אתרוג שגודלו כביצה:

> מיירי שאתרוג אחד היה בו רק כשיעור מצומצם שהוא כביצה והאחר גדול ממנו, על זה אמרו דמצוה להדר אחר זה ולהוסיף עד שליש, דחיישינן שמא יתמעט השיעור. ובאופן זה אפילו כבר קנה האתרוג הקטן מצוה להחליפו באחר ולהוסיף עד שליש בדמיו.

אתרוג כביצה כשר, אך הסיבה שיש להדר אחר אתרוג שגדול בשליש מאותו אתרוג קטן היא ההנחה שאתרוג כזה גם אם הוא איננו מהודר מבחינת יופי ונוי, יחזיק מעמד ולא יצטמק במהלך ימי החג וייפסל. לפי פירוש זה, שליש הוא ערך מוחלט ביחס לאתרוג קטן כאגוז או כביצה. אולם קודם לכן (שם ס״ק א) כתב המשנה ברורה: ״דהוא הדין ספר תורה או שופר וכדומה שקנהו, והיה בו רק כשיעור מצומצם״. בספר תורה קטן שהוא כשר, וכן שופר קטן או אף מינימאלי ששיעורו טפח (ראש השנה כז ע״ב; נדה כו ע״א; ירושלמי סוכה ג, א) שהוא כשר מבחינת ההלכה, אין לחשוש ״שמא יתמעט השיעור״, אף על פי כן הידור המצווה הוא ספר תורה או שופר גדולים יותר, וכך גם במצוות אחרות.

3. רש״י ותוספות: ההידור מגוף המצווה או תוספת למצווה; נוי או חיזור

הרב יעקב בצלאל זׄולטי (״בענין הידור מצוה״, משנת יעבץ, אורח חיים סי׳ סז, ג) הסביר את המחלוקת בין הראשונים כך:

> והנה יש להסתפק בעיקר דין הידור מצוה שלמדים מדכתיב ״ואנוהו״, אם הידור מצוה הוא חלק מגוף המצוה, ...או שהידור מצווה שלמדים מקרא ״ואנוהו״ היא מצוה בפני עצמה אבל אין זה מגוף המצוה. הרמב״ם לא הביא כלל להלכה את דברי הגמרא (בבא קמא ט ע״ב) דהידור מצוה הוא עד שליש במצווה... ונראה שפירש רש״י שם בהידור מצוה עד שליש במצווה שאם מוצא ספר תורה... הרי מיירי בהידור שהוא בדבר שנעשה בו המצווה, ולא הידור במעשה וקיום המצוה, ואם כן נמצא שההידור הוא לא חלק מגוף המצוה, אלא שהיא מצוה בפני עצמה, היינו להדר הדבר שנעשה בו המצוה...
> אבל דעת הרמב״ם שלא נאמר בכלל דין הידור מצוה בדבר שנעשה בו המצווה, אלא עיקר דין הידור מצווה הוא חלק מגוף המצווה.[9] ואם כן כיון שעצם המצווה היא עד חומש, הוא הדין הידור מצווה שהוא חלק מגוף המצווה, ששיעורו הוא עד חומש [כמובא בתוספות בבא קמא ט ע״ב ד״ה אילימא].[10]

לפי הרב זׄולטי המחלוקת היא האם הידור מצווה הוא תוספת למצווה אך איננו חלק מהותי מהמצווה עצמה, ומקיים המצווה קיים את המצווה בשלמותה גם אם לא הידר, וכך שיטת רש״י; או שהידור מצווה הוא חלק מכל מצווה, וכך היא שיטת הרמב״ם, ואז הכלל הוא כמו בכל המצוות שהמבזבז אל יבזבז יותר מחומש. וכפי שכתב הרמב״ם בהקשר זה (הל׳ מתנות עניים ז, ה; הל׳ ערכין ח, יג).[11]

---

9 הרמב״ם (הל׳ איסורי מזבח ז, יא) הזכיר את ההשקעה בנוי וביופי החיצוני של מצווה שאדם מקיים: ״ומאחר שכולן כשרין למנחות למה נמנו? כדי לידע יפה שאין למעלה ממנו והשוה והפחות. שהרוצה לזכות עצמו יכוף יצרו הרע וירחיב ידו ויביא קרבנו מן היפה המשובח ביותר שבאותו המין שיביא ממנו, הרי נאמר בתורה ׳והבל הביא גם הוא מבכורות צאנו ומחלביהן וישע ה׳ אל הבל ואל מנחתו׳ (בראשית ד, ד), והוא הדין בכל דבר שהוא לשם האל הטוב שיהיה מן הנאה והטוב. אם בנה בית תפלה – יהיה נאה מבית ישיבתו, האכיל רעב – יאכיל מן הטוב והמתוק שבשולחנו, כסה ערום – יכסה מן היפה שבכסותו, הקדיש דבר – יקדיש מן היפה שבנכסיו, וכן הוא אומר ׳כל חלב לה׳ (ויקרא ג, טז)״.

10 דברים דומים כתבו גם: הרב יצחק אדלר (עיון בלומדות, עמ׳ כא-כג); הרב אברהם ארלנגר (ברכת אברהם, סוכה יא ע״ב סי׳ הידור מצוה, ס״ק ה).

11 הרב יוסף דב סולובייצ׳יק (רשימות שיעורים, ט ע״ב) חקר אף הוא חקירה זו וכתב: ״ויתכן שהוא הביאור בספק הגמרא אם משערין השליש דהידור מצוה מלבר או מלגיו. אם הידור מצוה מהווה חלק של המצוה עצמה מסתבר

ניתן להסביר את שיטת תוספות בסוגייתנו כדברי הרב ז'ולטי בהסבר הרמב"ם. אתרוג כאגוז או כביצה לעומת אתרוג שגדול ממנו בשליש, משמעותו היא שהאתרוג החדש נמצא במצב תקין וסביר. אין הכרח שהוא נאה ויפה, אך הוא גדול בשליש מהאתרוג הקטן. "בהידור מצווה עד שליש" משמעותו שההידור הוא חלק מהמצווה.

להלן הצעה אחרת בהסבר מחלוקת רש"י ותוספות. כאמור רש"י חיבר את האמור בסוגייתנו "הידור במצווה", עם דברי רבי ישמעאל בנוגע לנוי המצווה: "'זה אלי ואנוהו' – התנאה לפניו במצוות, סוכה נאה, לולב נאה...". הדר יכול להתפרש כנוי ויופי,[12] וכוונת התורה לגבי אתרוג: "פרי עץ הדר" (ויקרא כג, מ). אך יש להעיר שבכל הסוגיות בבבלי (שבת קלג ע"ב; סוכה יא ע"ב, לג ע"ב) וכן בירושלמי (פאה א, א) שבהן נזכרה הדרשה של רבי ישמעאל "זה אלי ואנוהו" – התנאה לפניו במצוות" לא נזכר המושג "הידור מצווה", וגם לא נזכר – "עד שליש" בדבריו, כי כאמור אמוראים הם שקבעו שבמצווה "עד שליש". "התנאה לפניו במצוות" זו אמירה כללית שיש להדר, במובן של נוי, את המצוות. אין מדובר שם על מינימום לעומת טוב יותר, או טוב לעומת נאה, או נאה לעומת נאה יותר. אלא שלכתחילה יש להדר במצוות במובן זה שחפצי המצוות, כמו לולב, סוכה וספר תורה, יהיו נאים.

תוספות לא הזכירו כלל את הדרשה על הפסוק "זה אלי ואנוהו" ואת ההקשר לנוי מצווה. הם הזכירו רק את ההלכה עד כמה יש להשקיע במצווה – עד חומש (כתובות נ ע"א). נראה שתוספות פירשו את המילה "הדר" מלשון חזרה – לחזר אחר המצווה. המחזר הוא מי שמשתדל ומשקיע יותר. במקרה זה לאדם יש אתרוג או חפץ מצווה אחר – שופר או ספר תורה בגודל מינימלי הכשר על פי ההלכה, וההוראה של רבי זירא היא שאם חפץ המצווה האחר גדול יותר "עד שליש" יש להשקיע ולקנות את הגדול יותר. כאמור, ייתכן שמחירו של חפץ המצווה החדש יהיה גדול יותר משליש מבחינה כספית, אך המטרה היא שחפץ המצווה יהיה גדול בשליש מהחפץ הראשון, ולא ההשקעה הכספית. נראה שדברי תוספות בדבר אתרוג שגודלו כאגוז והידור הוא באתרוג שגדול בשליש, הם רק דוגמה למעבר מכשרות מינימלית ובסיסית למצב כשרות טוב יותר: יריעות ספר תורה שהן גדולות יותר מספר תורה קטן מאוד, אורך ורוחב גדולים יותר של ציצית, מזוזה גדולה יותר לעומת מזוזה קטנה, בתי תפילין גדולים יותר לעומת בתי תפילין קטנים, סוכה גדולה יותר לעומת סוכה מינימלית, ועוד.

הידור מצווה במובן של חיזור אחר מצווה נמצא בדברי רבי זירא עצמו (ברכות נג ע"ב):

> אמר רב יהודה אמר רב: אין מחזרין על האור כדרך **שמחזרים על המצות**. אמר רבי זירא: **מריש הוה מהדרנא.** כיון דשמענא להא דרב יהודה אמר רב אנא נמי לא מהדרנא, אלא אי מקלע לי ממילא מבריכנא.

רב יהודה אמר בשם רב שאין חובה לחזר על נר הבדלה, ובעקבות דבריו שינה רבי זירא את הנהגתו, ורק אם היה לו נר להבדלה היה מברך. בולט שדברי רב יהודה בשם רב הם בעברית והמילה היא משורש: חז"ר, ודברי רבי זירא הם בארמית והמילה היא משורש: הד"ר.

שהשליש משוער מלבר לפי שאז ההוספה היא שליש מקיום המצוה. מאידך אם הידור מצוה קיום בפני עצמו השיעור הוא מלגיו והוא שיעור מיוחד ואינו שייך לקיום המצוה עצמה, ודו"ק".

12 רש"י (יומא ע ע"א ד"ה להראות) כתב על כך שכל אחד היה מביא ספר תורה לבית המקדש ביום כיפור וקורא בו כדי להראות חזותו לרבים: "להראות נויו של ספר תורה, ותפארת בעליה שטרח להתנאות במצווה, שנאמר (שמות טו) 'זה אלי ואנוהו' – התנאה לפניו במצות, לולב נאה, ספר תורה נאה, בקלף נאה, בדיו נאה, בלבלר אומן...". יש פסוקים נוספים במקרא ש"הדר" משמעו נוי ויופי: "הוד והדר לפניו עז ותפארת במקדשו" (תהלים צו, ו); "ברכי נפשי את ה' ה' אלהי גדלת מאד הוד והדר לבשת" (תהלים קד, א), "תפארת בחורים כחם והדר זקנים שיבה" (משלי כ, כט), ועוד.

כאמור מחלוקת רש"י ותוספות (ט ע"ב) נעוצה במשמעות המילים "בהידור מצווה" – נוי ויופי של המצווה (רש"י), או חיזור והשקעה בחפץ המצווה ממצווה כשרה ברמה בסיסית ביותר לרמת כשרות גבוהה יותר (תוספות).

ב. חנוכה – מהדרין, מהדרין מן המהדרין

רבנו חננאל (ט ע"ב) קישר בין "הידור במצווה עד שליש", לבין דין "מהדרין מן המהדרין" בנרות חנוכה, בעקבות דברי הגמרא: "במערבא אמרי משמיה דרבי זירא: עד שליש משלו, מכאן ואילך משל הקדוש ברוך הוא":

> במערבא אמרי עד שליש משלו. כלומר מוזהר הוא להתנאות במצוה עד שליש. מכאן ואילך אם מוסיף יתר על שליש מדה יתירה עושה, כגון המפרנס עני ומוסיף לו יתר שנמצא חיננו, ואין הקדוש ברוך הוא מקפח שכרו אלא משלם לו גמולו משל הקדוש ברוך הוא שנאמר "מלוה ה' חונן דל" (משלי יט, יז) ופשוט הוא.
> דבר אחר. מכאן ואילך משל הקדוש ברוך הוא, שאם בא להדר המצוה ביתר משליש בדמיה אינו חייב, כל זה מיגיעו שחייו קודמין להידור מצוה. אבל אם זימן לו הקדוש ברוך הוא ממון שלא מיגיעו ובקש להדר המצוה ביותר משליש, הרשות בידו.
> והמהדר המצוה – משובח, כדתנינן בנר חנוכה [שבת כא ב] והמהדרין נר לכל אחד ואחד והמהדרין מן המהדרין וכו'.

רבנו חננאל התכוון לאמור בנוגע לנרות חנוכה (שבת כא ע"ב):

> תנו רבנן: מצות חנוכה נר איש וביתו. והמהדרין – נר לכל אחד ואחד. והמהדרין מן המהדרין, בית שמאי אומרים: יום ראשון מדליק שמנה, מכאן ואילך פוחת והולך; ובית הלל אומרים: יום ראשון מדליק אחת, מכאן ואילך מוסיף והולך.

נראה להסביר שרבנו חננאל רצה לומר שמתקנת חכמים בנר חנוכה, יש ללמוד על הערך של הידור מצווה. חכמים קבעו כמה דרגות בקיום המצווה: דרגה בסיסית, "נר איש וביתו", ושתי דרגות נוספות – "מהדרין" ו"מהדרין מן המהדרין", ומכאן יש ללמוד שבכל מצווה יש בסיס שיוצאים בו ידי חובה, ודרגה נוספת של הידור, ועל כך אמר רבנו חננאל: "והמהדר המצוה – משובח".

הרב יצחק זאב סולובייצ'יק (חידושי הגרי"ז, רמב"ם הל' חנוכה ד, א) חיבר בין דברי הגמרא (שבת שם) בעניין ההידור בנרות חנוכה לבין האמור בגמרא (בבא קמא שם) ודברי רבנו חננאל:

> מצוה לכתחילה שיעשה המצוה בהידור ומן המובחר כמבואר בשבת קלג ע"ב ובסוכה לג ע"ב. אולם הרי קיי"ל בבא קמא ט ע"ב דהידור מצוה עד שליש במצוה, ויותר אינו מחויב ליתן בעד הידור מצוה, ובנר חנוכה הרי לעולם ההידור יותר משליש, וממילא אינו מחויב בהידור זה.
> וזה ששנינו דהמהדרין נר לכל אחד ואחד, כך הוא הידורה של מצוה זו, למי שרוצה להדר, והמהדרין מן המהדרין היינו מי שרוצה לקיים מצוה מן המובחר כמבואר ברמב"ם, אבל חיובא ליכא בזה דהוי יותר משליש. באופן שמעיקר התקנה נר חנוכה שוה לכל המצוות דיש בעשייתה מה שהוא מעיקר המצוה לעיכובא, ומה שהוא להידור ומצוה מן המובחר, אלא דבשאר כל המצוות גם זה למצווה שיעשה אותה כהלכתה ומן המובחר, ובנר חנוכה לא יצוייר זאת משום דלעולם ההידור הוא יותר משליש.
> ולדבר זה עוררני אחד מן הרבנים פה בארץ הקדש אם בהידור נר חנוכה איכא הך דינא דעד שליש במצוה, ולמדתי זה מדברי רבנו חננאל בשבת שם שכתב "פירוש המהדרין – מהדרי מצוות, כדאמרינן

> להידור מצוה עד שליש במצוה" עכ"ל. וכוונתו דאין חיובא להדר ואין בזה אף מצוה לכתחילה, רק למי שרוצה להדר, ועל זה הוא הביא מהך דינא דעד שליש במצוה. ושוב מצאתי בפירוש רבנו חננאל בבבא קמא ט ע"ב... עכ"ל הר"ח, וכמדומה שהן הן הדברים שכתבתי.

הרב מבריסק הקשה שאם הידור מצווה הוא עד שליש, אזי בנר חנוכה ההידור הוא תמיד הרבה יותר משליש? תשובתו היא שחכמים קבעו דין "מהדרין" ודין "מהדרין מן המהדרין" כרשות למי שרוצה לקיים מצווה מן המובחר, אך אין חובה לעשות כן. הוא ביסס את תשובתו על דברי רבנו חננאל בגמרא (שבת כא ע"ב) בעניין הדלקת נר חנוכה, שהזכיר את הסוגיה בבבא קמא (ט ע"ב) שהידור מצווה הוא עד שליש, ואת דבריו של רבנו חננאל בסוגיה בבבא קמא (שם). לפיו, דברי רבנו חננאל מסייעים להסברו שהידור מצווה הוא רשות ולא חובה.

יש להעיר, שברור שדין "מהדרין" ו"מהדרין מן המהדרין" הוא רשות ואינו חובה, גם אם ההוצאה הכספית לא הייתה גדולה משליש. ניתן להשיב על שאלתו של הרב מבריסק ולומר ש"מהדרין" ו"מהדרין מן המהדרין" בנר חנוכה הם הלכה אחרת שאינה נכללת בכלל "הידור במצווה עד שליש". כך כתב הרב יחיאל מיכל אפשטיין (ערוך השולחן, אורח חיים סי' תרעא, ב):

> ונראה דבנר חנוכה וד' כוסות אין שיעור להוצאתן. דאע"ג דבכל המצות יש שיעור עד שליש במצוה כמו שכתוב בסי' תרנ"ו לעניין אתרוג או חומש כמו שכתוב שם, מ"מ אלו שהם פירסומי ניסא וחייבו לעני למכור כסותו שוב אין שיעור לדבר. ויש מי שאומר דגם כאן אל יבזבז יותר מחומש [פרי מגדים] ולא נראה כן [וכן כתב הגאון רבי עקיבא איגר]. רק באמת לא שכיח זה וההוצאה קטנה בזה. אך לדינא נראה כמו שכתבתי.[13]

נראה עוד שדין "מהדרין" ודין "מהדרין מן המהדרין" איננו קשור כלל לנוי המצווה והתנאות במצוות. כאמור בגמרא (שבת כא ע"ב) נזכרה חובת הבסיס "מצות חנוכה נר איש וביתו". ואחר כך: "המהדרין – נר לכל אחד ואחד", ואחר כך "המהדרין מן המהדרין" – שמונה נרות ובהתאם למחלוקת בית שמאי ובית הלל. רש"י (ד"ה והמהדרין) פירש: "והמהדרין אחר המצות, עושין נר אחד בכל לילה לכל אחד ואחד מבני הבית".[14] לפי רש"י אין מדובר על הדר מלשון יופי ונוי, אלא מלשון חיזור. רבינו יהונתן מלוניל (שבת ט ע"ב בדפי הרי"ף) כתב: "והמהדרין – מכבדין את המצות ושמחין בהן". ההידור הוא הכבוד והשמחה במצווה, וגם לפיו אין זה קשור לנוי ויופי. גם תוספות (שבת כא ע"ב ד"ה והמהדרין) כתבו:

> נראה לר"י, דבית שמאי ובית הלל לא קיימי אלא אנר איש וביתו, שכן יש יותר הידור דאיכא היכרא כשמוסיף והולך או מחסר שהוא כנגד ימים הנכנסים או היוצאים, אבל אם עושה נר לכל אחד אפילו יוסיף מכאן ואילך ליכא היכרא שיסברו שכך יש בני אדם בבית.

לפי תוספות ההידור הוא בהדלקתם של בני הבית ובידיעת מספר המתגוררים בבית שהדליקו נרות. אין זה קשור ליופי ולנוי של המצווה.

הרב אשר וייס ("במצוות נר חנוכה ובאופני הידורה", מנחת אשר – בראשית, עמ' שנו) חידד את ההבדל בין הידור מצווה במובן של נוי לבין הידור מצווה במצוות אחרות:

> אין הידור זה [בנר חנוכה] דומה כלל לכל ההידור במקום אחר. דאין ההידור בנר חנוכה בגוף המצווה כלל, ככל ההידור שהוא במצווה כגון במילה שגם הציצין הם בגוף אבר המילה, וכן באתרוג ובספר

---

13 הרב יעקב בצלאל זיולטי ("הידור מצוה בנר חנוכה", משנת יעבץ, אורח חיים סי' עד, א) דן בשאלה זו האם זו תקנה מיוחדת או שהיא קשורה לכללי הידור מצווה כמו במצוות אחרות.

14 ברש"י (שבת ט ע"ב בדפי הרי"ף) כתוב: "והמהדרין את המצוה עושין...", וכן בר"ן (שם). אך ריב"ן (שבת כא ע"ב) כתב: "והמהדרין – מחזרין אחר המצות... והמהדרין מן המהדרין – מדקדקין במצות הרבה".

תורה לגבי שרטוט. אבל בנר חנוכה, הלא בנר אחד הוא מקיים המצווה וההידור הוא בנרות נוספים. ומכל זה נראה ברור לענ"ד דשאני הידור דנר חנוכה דהוי תקנה והוי מעיקרי המצווה ולא טפל לו.[15]

ההידור בנר חנוכה איננו בנר האחד שהוא גוף חפץ המצווה, אלא בתוספת של נרות לנר האחד. זאת בשונה מחפצי מצווה אחרים שבהם ההידור החיצוני הוא בגוף חפץ המצווה – לולב, סוכה, ספר תורה וכד'.[16]

ברוח דברי הרב אשר וייס ניתן להוסיף עוד שני הבדלים משמעותיים בין הידור "עד שליש" במצוות ובין "מהדרין ומהדרין מן המהדרין" בנר חנוכה.

א. ההידור המדובר בנר חנוכה בעיקרו הוא לאחרים, לבני הבית. אמנם גם ראש הבית שמוסיף והולך בכל יום הוא מהדר, אך המהדרים הנוספים הם בני הבית. לא רק שההידור איננו בגוף המצווה אלא הוא גם איננו אצל עושי המצווה.

ב. "הידור מצוה עד שליש" ההידור על הרצף. ההלכה היא שאדם יוסיף כסף או שיעור על הקיים עד שליש. ייתכן גם שיוסיף פחות – רבע, חמישית וכו', כי זה מה שיש לו. בנר חנוכה אדם שיש לו ביום השלישי שני נרות איננו יכול להדליק שניים. עליו להדליק נר אחד – חובת הבסיס, או שלושה נרות כדין מהדרין מן המהדרין. בכל יום יש שתי אפשרויות בלבד – נר אחד או סך נרות לפי מספר הימים.[17]

ממכלול הדברים נראה שדין "מהדרין" ו"מהדרין מן המהדרין" בנר חנוכה איננו קשור לנוי ויופי של מצווה ולסוגיית "התנאה לפניו במצוות", אלא חיזור והשקעה במצוות.[18]

נוסיף עוד שבסוגיית חנוכה מצינו הידור מצווה במובן של חיזור אחר המצווה (שבת כג ע"א):

> אמר רבי יהושע בן לוי: כל השמנים כולן יפין לנר, ושמן זית מן המובחר.
> אמר אביי: מריש הוה מהדר מר אמשחא דשומשמי, אמר האי משך נהורי טפי. כיון דשמע לה להא דרבי יהושע בן לוי מהדר אמשחא דזיתא, אמר האי צליל נהוריה טפי.

אביי סיפר על מר – רבה בר נחמני, שחיזר אחר שמן שומשמין מפני שהוא דולק זמן רב יותר, אך לאחר שרבה שמע את דברי רבי יהושע בן לוי ששמן זית מובחר יותר, היה מחזר אחר שמן זית שאורו צלול יותר.

---

15 הרב אשר וייס ("בענין הידור מצוה", מנחת אשר – שמות, סימנים כה-כו) עסק בהרחבה בעניין הידור מצווה.

16 על הידור במובן של נוי בגוף המצווה בנר חנוכה עצמו, כתבו כמה אחרונים. הרב אברהם גומבינר (מגן אברהם, אורח חיים, סי' תרעב ס"ק ג) כתב: "ונ"ל דודאי בנר של שמן אין הידור מצוה בין רב למעט. אבל בנרות שעוה כשהם ארוכים, הם נאים יותר כמו בנרות יום הכיפורים, ולולב ואתרוג וכיוצא בו, וכמדומה לי שכ"כ בכל בו". במשנה ברורה (סי' תרעג ס"ק כח) כתב: "כתבו הספרים שטוב כל אחד שיטריח לעשות לו מנורה יפה לפי כוחו, וכן הנרות יעשה יפה". באליה רבה (סי' תרעג ס"ק טו) כתב: "עיין בסדר היום [סדר חנוכה] שהאריך לטרוח כל אחד לעשות לו מנורה יפה, ומי שידו משגת יעשה לו מנורה של כסף". על הדלקת נרות במנורות ממתכות אחרות וחומרים אחרים, כתב הרב יצחק סגי נהור, בן הראב"ד ("סוד הדלקת נרות חנוכה", גנוזות, ג [תשנ"א], עמ' קסא-קע): "דע כי ט"ו כלים ראויים לנר חנוכה וכל הקודם, קודם מהם משובח, משום 'זה אלי ואנוהו': א. זהב, ב. כסף, ג. נחושת דומה לזהב, ד. נחושת, ה. מתכת המכונה נחושת, ו. בדיל, ז. עופרת, ח. אבן, ט. זכוכית, י. עצם, יא. חרס מצופה באבר, יב. חרס, יג. קליפת רימון, יד. קליפת אגוז הינדי, טו. קליפת אלון".

17 הרב אשר וייס ("במצות נר חנוכה ובאופני הידורה", מנחת אשר – בראשית, עמ' שסב) כתב שכמה אחרונים (שו"ת כתב סופר או"ח סי' קלה; משנה ברורה סי' תרעא ס"ק ה, ועוד) כתבו שאין עניין להדליק יותר נרות אם אינם תואמים למספר היום. יש להוסיף שכך כתב גם הרא"ה קוק (שו"ת משפט כהן, סי' צה). אך הרב וייס ציין שהרא"ם שך (הל' חנוכה ד, א) כתב שעיקר ההידור הוא ריבוי הנרות ולכן ניתן להדליק כמות נרות פחותה ממספר היום. לדברינו התקנה היא להדליק נר אחד או מספר נרות בהתאמה למספר הימים, ואין נכון להרבות נרות שלא על פי מספר הימים.

18 אחרונים רבים (הובאו ב: דף על הדף, שבת כא ע"ב) עסקו בשאלה אם אדם בירך על נר אחד ואחר כך נוספו לו נרות כפי מספר הימים, אם מברך שוב. לדבריהם התשובה תלויה בשאלה אם ההידור של הנרות בנר חנוכה הוא חלק מהמצווה או תוספת לה (ראה לעיל בדברי הרב יעקב בצלאל ז'ולטי, משנת יעבץ, אורח חיים סי' סז, ג). חקירה זאת מבוססת על ההסבר שמהדרין ומהדרין מן המהדרין בנר חנוכה היא כמו הידור מצווה במצוות אחרות.

אמנם דברי אביי הללו אינם קשורים להידור המצווה בהקשר של מספר הנרות בכל יום, אך הם מבטאים סוג אחר של השקעה וחיזור אחר קיום מצווה מן המובחר בנר חנוכה.[19]

נסיים בדברי הרב משה חיים לוצאטו, הרמח"ל (מסילת ישרים פרק יט - שער החסידות), על הערך החשוב בהידור מצווה:

> הנה כבוד המצוה ויקרה, כבר הזהירונו עליו חז"ל ואמרו "זה אלי ואנוהו – התנאה לפניו במצות, ציצית נאה, תפילין נאה, ספר תורה נאה, לולב נאה..." (שבת קלג ע"ב), וכן אמרו "הידור מצוה עד שליש, עד כאן משלו, מכאן ואילך משל הקדוש ברוך הוא". הרי דעת שפתותיהם ז"ל ברור מללו, שאין די בעשות המצוה לבד, אלא שצריך לכבדה ולהדרה. ולהוציא ממי שלהקל על עצמו יאמר אין הכבוד אלא לבני האדם המתפתים בהבלים אלה, אך הקדוש ברוך הוא אינו חושש לזה, כי הוא מרומם מדברים האלה ונשגב מהם, וכיון שהמצוה נעשית לאמתה די בזה, אמנם האמת הוא שהאדון ברוך הוא נקרא "אל הכבוד" (תהלים כט, ג), ואנו חייבים לכבדו, אף על פי שאינו צריך לכבודנו ולא כבודנו חשוב וספון לפניו, ומי שממעט בזה במקום שהיה יכול להרבות, אינו אלא חוטא.

סיכום

ראשונים ואחרונים עסקו בשלוש סוגיות, יש שקשרו ביניהן ויש שהפרידו. הדיון נסוב על משמעות הביטוי "הידור מצווה" – נוי ויופי של מצווה או חיזור והשקעה אחר מצווה.

"זה אלי ואנווהו" – מהפסוק למדו חכמים שיש לנאות חפצי מצווה – אתרוג, לולב, סוכה, ספר תורה וכד'. נוי ויופי חיצוני (שבת קלג ע"ב).

"בהידור מצווה עד שליש" – הדיון הוא בסך ההשקעה שיש להשקיע בחפץ מצווה, כמו לולב, אתרוג, סוכה וכד', כשיש לפני מקיים המצווה שתי אפשרויות: יפה לעומת יפה יותר, ונדרשת השקעה כספית עד גובה שליש ממחיר חפץ המצווה החדש לעומת הקיים. הביטוי "הידור מצווה" תואם לדרשה מהפסוק "זה אלי ואנווהו" (רש"י); תקין וכשר ברמה בסיסית לעומת תקין ברמה גבוהה יותר, ולשם כך נדרשת השקעה כספית כדי לרכוש חפץ מצווה שהוא גדול בשליש. ייתכן שההשקעה הכספית ברכישת חפץ המצווה החדש תהיה נמוכה או גבוהה יותר משליש (תוספות).

אפשרות נוספת היא שהתוספת היא כספית בשווי של שליש לעומת חפץ המצווה הקיים, כדי להגיע לחפץ מצווה גדול יותר (רא"ש ומאירי). הביטוי "הידור מצווה" הוא חיזור והשקעה אחר המצווה, ואיננו קשור לנוי המצווה (ט ע"ב).

"נר חנוכה, מהדרין ומהדרין מן המהדרין" – זו תקנה ייחודית לחנוכה שאיננה קשורה לנוי ויופי של המצווה, אלא לדרגות שונות בהשקעה ובחיזור אחר המצווה (שבת כא ע"ב).

---

19 הראי"ה קוק (מצות ראיה, עמ' פה) כתב שהידור מצוות חנוכה הוא בנר, יותר מאשר בשמן זית. לפיו, אביי חיזר אחר שמן זית כי הוא צלול יותר, ואם כך נר צלול מהודר יותר משמן זית. הטעם שמופיע בפוסקים שיש להדליק בשמן זית כי בו הייתה המצווה אינו נזכר בגמרא, וגם אביי לא אמר שזו הסיבה שהוא חיזר אחר שמן זית, "רק מדשמעה לדברי רבי יהושע בן לוי מהדר אשמן זית משום דצליל נהוריה, נראה שאין יתרון כלל בזה שנעשה הנס מדלא אמר טעם זה. ובלאו הכי הידור מצווה יש לו שורש בתורה, מ'זה אלי ואנוהו' – התנאה לפניו במצוות. וזה שבו נעשה הנס, אין לו שורש". אכן הטעם שיש להדליק בשמן זית מפני שבו נעשה הנס אינו נזכר בגמרא, אך כאמור ההידור־החיזור של אביי אחר שמן זית אינו קשור לנוי המצווה ולדרשה מהפסוק "זה אלי ואנווהו", אלא להשקעה במצווה במובן של לעשות טוב יותר. אכן בנר חנוכה מה שחשוב הוא צלילות הנר או השמן, ולא יופיו ונויו החיצוני של הנר או השמן. עוד בעניין זה ראה בדברי הראי"ה קוק (טוב רואי, שבת כא ע"א, אות כט).